

SEMPOZYUM DEĞERLENDİRMESİ

TEFSİR TARİHİ YAZIMI (DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI) SEMPOZYUMU 23-24 EKİM 2014 / KAYSERİ

Ercan ŞEN

Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
minee.gul@hotmail.com

İslâm dünyasında genel olarak tarih, ilimler tarihi ve daha özeldede ise İslâmî ilimler tarihi yazımına ilişkin sahih ve kapsamlı bir bakış açısına olan ihtiyaç her geçen gün kendini biraz daha hissettirmektedir. Zira çoğunlukla modern dönemde Batı'da yapılan çalışmaların izinden giden ve onları aşamayan bugünkü tarih yazımı çalışmaları kısmen ötekileştirici ve ayrıştırıcı karakter sergilediği için bünyesinde pek çok sorunu taşımaktadır. Bu ve benzeri sorunlar İslâmî ilimler tarihi yazımının her alanında açıkça hissedildiği gibi tefsir tarihi yazımı alanında da müşahede edilmekte ve netice itibariyle bu süreç tarih yazımı hususunda bir takım yeni arayışlara ortam hazırlamaktadır. Bu arayışların doğal bir yansıması olarak tefsir tarihi yazımı meselesi son dönemlerde akademik camiada sıklıkla dile getirilmeye başlanmış, 'kapsamlı ve ötekileştirmeyen, günümüze kadar gelen tefsir müktesebatını da içeren, efrâdını cami ağyârını mani bir tefsir tarihi nasıl yazılmalıdır?' sorusuna bazı cevaplar aranmaya başlanmıştır.

Bu cevaplara başlangıç teşkil edecek öncü bir çalışma 23-24 Ekim 2014 tarihleri arasında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Koordinatörlüğünde gerçekleştirilen 'Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu' üst başlığıyla gündeme getirilmiştir. Tefsir tarihi yazımının dünü, bugünü ve yarınına merkeze alarak 'yeni bir tefsir tarihi yazımı tasavvurunun inşası' üzerinde duran sempozyum, bu alandaki ilk adımlardan birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda söz konusu sempozyum kapsamında yedi oturumda toplam on beş tebliğ sunulmuş ve tebliğlerde tefsir tarihi yazımının muhtelif problemlerine ve zorluklarına dikkat çekilmiştir.

Saygı duruşu ve İstiklal marşıyla başlayan ve Kur'ân tilavetiyle devam eden sempozyumun açılış oturumu kapsamında yapılan konuşmalarda en dikkat çekici konuşmayı Erciyes Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fahrettin

Keleştemur yapmıştır. Keleştemur, inanç, kültür, ilim vb. alanların tarihinin yazımında en fazla mesai sarfedenlerin Batılı araştırmacılar olduğunu, Müslümanların ise bu alanı ihmal ettiklerini tıp tarihi ile ilgili yaptığı bir araştırma sonucunda bizzat müşahede ettiğini aktarmıştır. Zira tıp literatürüne “sella turcica” olarak geçen ve “türk eyeri” anlamına gelen, burun kemiği ve alın kemiğinin birleşme noktasında yer alan çukurumsu yuvayla ilgili ilk tarihi ve folklorik araştırmanın Müslüman Türkler yerine Batılılar tarafından yapıldığını ve bununla ilgili tarihi malzeme ve materyallerin Batı kütüphanelerinde ve müzelerinde olduğunu üzülenek belirtmiştir. Nitekim benzer durumu tefsir de dâhil olmak üzere İslâmî ilimlerin pek çok dalına ait temel ve yazma eserler için de söylememiz mümkündür.

Açılış konuşmalarının hemen akabinde başlayan birinci oturumda üç tebliğ sunulmuştur. İlk tebliği Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi’nden Prof. Dr. İsmail Çalışkan sunmuştur. Çalışkan tebliğinde, Tefsir tarihi tasavvurunun Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn dönemini kapsayan ‘Kuruluş Dönemi’ne ilişkin bazı problematik noktalarına temas etmiştir. Nitekim bu problematik noktaların bir kısmının Hz. Peygamber’in tefsirinin miktarı ve mâhiyeti, sahabenin tefsiri ve metodu, tabiînden gelen tefsir rivayetlerinin sıhhati vb. gibi alanlarda yoğunlaştığını belirttikten sonra bu konularla ilgili bazı bilgilerin güncellenmesi gerektiğini, yeni bir tefsir tarihi tasavvuru ve kurgusunun oluşturulması için ilk kaynaklara inilerek sistemli ve insicamlı bir çalışmayla daha sistematik ve tekrara düşmeyen bir inşanın yapılmasının zaruret haline geldiğini ifade etmiştir. Benzer bir ihtiyacı ikinci tebliği sunan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Akif Koç da dile getirmiştir. “Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Tefsir Rivayetlerinin Değeri” başlıklı sunumunda, Taberî tefsirinde geçen rivayetler üzerinden konuyu ele alan Koç, Taberî tefsirinde çok sık geçen İbn Abbas, İbn Mes’ud gibi sahâbe ve Katâde, Mücâhid, Said b. Cübeyr, İkrime, Dahhâk gibi tabiîn âlimlerinin rivayetlerinin miktarının, önemi ve değerinin tek tek tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda İslâmî ilimlerin önemli bir kolu olan rical ilminin daha işlevsel hale getirilmesi ve tefsir tarihi yazımında buna daha çok yer verilmesinin önemi üzerinde durmuştur. Üçüncü tebliği ise aynı zamanda ‘Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri’ adlı bir çalışması da bulunan Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Mustafa Karagöz sunmuştur. Karagöz tebliğinde kısaca, ‘Başlangıçta Tefsir Hadisin Bir Bölümüydü’ iddiasının kaynağını irdelemiş ve bu iddianın ilk olarak Fransız müsteşrik Bernard *Carra De Vaux* (ö. 1953) tarafından gündeme getirildiğini daha sonraki süreçte ise bunun bir ön kabul haline gelerek pek çok kişi tarafından sorgulanmadan tekrar edilmesi suretiyle bir hakikat gibi algılanmaya başlandığını hâlbuki bunun yanlış bir iddiadan ibaret olduğunu gerekçeleriyle birlikte ortaya koymuştur. Sonuç olarak

tefsir tarihi yazımında artık bu iddianın en azından bu haliyle yer almaması gerektiğine işaret etmiştir.

Sempozyumun ikinci ve üçüncü oturumlarında yeni bir tefsir tarihi yazımına örneklik teşkil edebilecek ve yol gösterebilecek biyografik tefsir tarihi yazımının bir türü olarak da nitelendirebileceğimiz 'tabakâtü'l-müfessirîn' tarzındaki eserler ve bunun yanı sıra tefsir tarihiyle ilgili diğer bazı eserler ve müelliflerinin metotları ele alınmıştır. Bu çerçevede Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. Bilal Deliser, tabakâtü'l-müfessirîn geleneğinin ilk halkasını oluşturan Dâvûdî ve *Tabakâtü'l-Müfessirîn* isimli eserini tefsir tarihi yazımı açısından değerlendirmeye tabi tutmuş, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Yrd. Doç. Dr. Ömer Başkan ise Osmanlı ilim geleneğinin önde gelen ilimler tarihi yazarı olma özelliğine sahip olan Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin *Miftâhu's-Saâde* isimli klasik eserinin şer'î ilimler kategorisinde yer alan tefsir ilmiyle ilgili bölümünün tefsir tarihi yazıcılığı açısından taşıdığı önem ve metot üzerinde durmuştur. Kısaca belirtmemiz gerekirse her iki tebliğde de yeni bir tefsir tarihi yazımının dayanması gereken öncelikler olarak geleneğin birikimine yaslanmak, süreklilik, tutarlılık ve kapsamlılık gibi bazı temel hususlara dikkat çekildiğini söyleyebiliriz. Keza üçüncü oturumda da benzer hususlara, son dönemde yazılan daha çağdaş sayılabilecek eserler üzerinden yer verilmeye çalışılmıştır. Nitekim Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Ömer Dumlu*, tabakâtü'l-müfessirîn geleneğinin son eserlerinden sayılan Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Tabakâtü'l-müfessirîn/Büyük Tefsir Tarihi* adlı iki ciltten oluşan eserinden söz ederek bu çalışmanın kaynaklarının zenginliği, eserde yer alan bilgilerin doğruya yakınlık derecesi, oldukça tarafsız ve şumüllü bir görünüm arz etmesi, yer yer hem müfessirleri hem de tefsirleri mukayese etmesi gibi özelliklerinden dolayı tefsir tarihinde müstesna bir yeri olduğunu vurgulamış ancak dilinin Türkçe olması hasebiyle İslâm dünyasında pek fazla bilinmediğini ve bundan dolayı yerel kaldığını, gereken takdiri göremediğini belirtmiştir. Bu oturumun son tebliğinde ise Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tefsir bölümünden Yrd. Doç. Dr. Mustafa Şentürk, yine çağdaş sayılabilecek Iraklı bir müellif olan Kâsım el-Kaysî'nin (ö. 1955) *Târîhu't-Tefsîr* isimindeki eserini tefsir tarihi yazımı açısından incelemeye tabi tutarak onun başat özelliklerini sıralamıştır. Şentürk, Kaysî'nin eserinde kendinden önceki müelliflerin sistemini genel itibarıyla takip ve tekrar etmekle birlikte tefsir tarihini ve müfessirleri klasik tarzdan farklı bir tasnife ayırması ve diğer bazı muhtelif yanlarını ortaya koymak suretiyle dikkatlere sunmuştur.

* Prof. Dr. Ömer Dumlu, sempozyumun düzenlendiği tarihte şahsen bulunamadığı için tebliğini onun yerine Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyelerinden Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet Demirci sunmuştur.

Oryantalistlerin tefsir tarihi yazımına etkileri ve çağdaş Şîî dünyanın tefsir tarihi yazımında izlediği yöntemin söz konusu edildiği dördüncü oturumun ilk tebliği yine Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Hüseyin Yaşar tarafından 'Alman Oryantalistler Bağlamında Tefsir Tarihi Yazımında Oryantalist Bakış Açısı' adıyla sunulmuştur. Oryantalizmin ne anlama geldiği, gelişimi ve hedeflerini anlatmakla konuşmasına başlayan Yaşar, oryantalizmin on ikinci asırda başlamış olsa da oryantalistlerin Kur'ân ve tefsir araştırmalarıyla ilgisinin asıl olarak I. ve II. Viyana kuşatmasıyla başladığını belirtmiştir. Oryantalizmin Kur'ân'a ve İslâm'a daima bir 'düşman söylemi' çerçevesinde yaklaştığını dile getiren Yaşar, Müslümanların Batıya ve özelde ise oryantalistlere karşı daha sistemli, kollektif ve uzun soluklu ilmî çalışmalar yaparak karşı çıkabileceğinin altını çizmiştir. Akabinde 'Çağdaş Şîî Tefsir Tarihi Yazıcılığı' başlıklı tebliğini sunan Bakü İslâm Üniversitesinden Dr. Aslan Habibov, Şîî tefsir tarihi yazıcılığı ile Sünnî dünyanın tefsir tarihi yazıcılığının arasında pek fazla fark bulunmadığını söylemiştir. Bu söylemini çağdaş Şîî müelliflerden olan Akîki Bahşayeşî'nin *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şia* ve Muhammed Hadi Marifet'in *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı eserlerinden örnek vererek açıklayan Habibov, sadece müfessirlerin tabakalarını sıralama noktasında ve buna benzer bazı hususlarda Şia'nın imamet anlayışına uygun birtakım farklılıkların mevcut olduğunu dile getirmiştir.

Beşinci oturumda ilk tebliği Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tefsir bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Öztürk sunmuştur. Öztürk, modern dönemdeki tefsir tarihi yazıcılığının öncü isimlerinden olan Muhammed Hüseyin Zehebi ve onun meşhur eseri *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* üzerinden tefsir edebiyatına dair eleştirel bir zihniyet analizi yapmaya çalışmıştır. Öztürk, kendinden önceki tebliğlerde de dile getirildiği gibi Zehebî'nin bu çalışmasını Alman müsteşrik Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) sistematüğünü kullanarak kaleme aldığını ve daha sonra aynı yöntemin hem İslâm dünyasında hem de ülkemizde yerleştiğini söylemiştir. Ancak daha çok Zehebî ile bilinir hale gelen bu tefsir tarihi yazımı yöntemi pek çok sorunu ihtiva etmektedir. Örneğin bu sorunlardan bir kısmını Zehebî'nin tefsirleri mezheb eksenli olarak tasnif etmesi, Osmanlı'daki tefsirleri ve müfessirleri görmezden gelerek eksik bir tefsir tarihi tasavvuru oluşturması, selefi zihniyetin bazı yansımalarını eserinde görünür kılması olarak sıralamak mümkündür. Dolayısıyla yeni bir tefsir tarihi tasavvuru inşa edilecekse bunda klasik-modern, rivayet-dirayet, Sünnî-Şîî vb. gibi ayırımlara fazla yer vermeden bütüncül ve kapsayıcı bir tefsir tarihi tasavvurunun inşasına çalışılmalıdır. Diğer bir ifadeyle dışlayıcı olmayan, İslâm tarihi ve İslâm düşünce tarihi ile uyum içinde olan bir tasavvura yer verilmelidir. Günümüze kadar kaleme alınan tefsir tarihi eserlerinin genel itibarıyla tabakât tarzı, konulu tarz ve ansiklopedik tarz olmak üzere üç türlü bir yazımı esas aldığını belirten Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Mesut Okumuş, tebliğinde bu üç tarzdan

didaktik(öğretici) açıdan en elverişli olanın meseleleri konu konu ele alıp inceleyen ve sunan konulu tarz olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Okumuş, 'tefsir tarihi' şeklinde bir adlandırmanın Dârulfünûn İlahiyat Fakültesi hocalarından Cevdet Bey'in çalışmalarıyla günümüz literatürüne giren yeni bir kavram olduğunu aktarmıştır.

Yeni bir tefsir tarihi yazımı için gerekli felsefî ve düşünsel altyapının yanı sıra ne gibi enstrümanların kullanılması gereğine dair görüşlerin serdedildiği altıncı oturumda Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nden Arş. Gr. Cahit Karaalp, kapsamlı bir tefsir tarihi yazımı için bütün literatürün gözden geçirilmesi gerektiğini, mezhebî bakışın ikinci plana atılmasının zaruri olduğunu, bazı kavramların yeniden incelemesinin mecburiyet arz ettiğini, dönemsel veya metodolojik açıdan yeni tasniflerin yapılmasının gerektiğini ifade ederken, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Selim Türcan ise tarihi ve kuramsal açıdan yeni bir perspektifin şart olduğunu ve bu noktada İbn Haldun'un teorik ve pratik açıdan yol gösterici bir perspektif sunabileceğini teklif etmiştir. Zira tefsir tarihi yazmak zor ve netameli bir meseledir. Bu bakımdan hem tarihçi hem de sistematik bir yönü olan İbn Haldun, tefsir tarihi yazımı sürecinde üzerinde yürünebilecek zemine dair bazı ipuçları vermektedir.

Yedinci ve son oturumun ilk tebliğinde Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Ömer Kara, tefsir tarihinin on dört asra dayanan bir geçmişi olduğunu oysa bu tarihi sürecin yazımının modern anlamda yirminci yüzyılın başlarına denk düştüğünü ve dolayısıyla tefsir tarihi yazımının metodolojik, kaynak, kavramlaştırma, interdisipliner, kapsam ve öznellik-nesnellik açılarından sorunları bulunduğunu gündeme getirmiş, buradan hareketle tefsir tarihi yazımında geniş çerçeveli envanter çalışmalarına ve uzun soluklu kolektif çalışmalara öncelik verilmesinin zamanının geldiğini dikkatlere sunmuştur. Sempozyumun son tebliğinde ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Muhammed Abay, her ilmin teknolojik desteklere bazı açılardan ihtiyacı olduğu gibi tefsir ilminin ve bu bağlamda tefsir tarihi yazımının da bilişim teknolojilerinin kronolojik, sayısal ve istatistiki açılardan yardımına ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Zira karşımızda on dört asırlık bir tefsir müktesebatı bulunmakta, bu devasa birikimin gerek sayısal gerekse diğer açılardan belirli kategorik tasniflere tabi tutulması zorunlu bir hal almaktadır. İşte bu noktada, bu uzun ve meşakkatli yolu kısaltması, tarihi ve karmaşık verileri sistematize etmesi bakımından bilişim teknolojilerinin sağladığı imkânları tefsir tarihi yazımı için de kullanmak gerekmektedir.

Tefsir tarihi yazımı alanındaki tartışmalara dair ilk kıvılcımların yakıldığı ve öğrencilerin de geniş ilgisine mazhar olan sempozyumun başından itibaren dile getirilen hususları özetlemek gerekirse şunları söylememiz mümkün olacaktır: Yeni bir tefsir tarihi yazımı için sistematik bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu yaklaşımın ise olabildiğince nesnel ve

metodolojik olması icab etmektedir. Tefsir tarihi, İslâm düşünce tarihinin ve daha özelde İslâmî ilimler tarihinin bir parçası olması hasebiyle onlardan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan bütüncül bir perspektif içinde ele alınmalıdır. Bu itibarla ötekileştirmeyen, dışlamayan ve bütün birikimi içeren kapsamlı bir tasnif sistemi kullanılmalıdır. Bu da ancak bir şahıs ile değil kolektif bir akıl ve çalışmayla yapılabilir. Zira tarih yazmak zor olduğu gibi tefsir tarihi yazmak da bu zorluğu bünyesinde taşımaktadır. Ayrıca yeni ve özgün bir tefsir tarihi yazımı tasavvuruna ihtiyaç vardır ve bu alanın artık Batılıların tekelinden çıkarılması gerekmektedir.

